

Биљана М. Алавања¹**Данијела Н. Василијевић**Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет,
Ужице, Србија**Хаџи Живорад М. Миленовић**Универзитет у Приштини – Косовској Митровици,
Учитељски факултет у Призрену, Лепосавић, Србија**Оригинални
научни рад**

Религијски садржај у уџбеницима о природи и друштву земаља бивше Југославије

Резиме: Полазећи од концептуалног разграничења појмова религијски и религиозни садржаји, њиховог стањивања у образовном систему условљеног сложеним друштвено-политичким дискурсима земаља бивше Југославије, фокус истраживача је усмерен на истраживање заступљености религијских садржаја у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања. У истраживању су примењене методе теоријске анализе и методе анализе садржаја на узорку од 24 уџбеника. Резултати истраживања су показали да су у уџбеницима недовољно, диференцирано, неконзистентно интерпретирани садржаји религијског карактера, да се не уочава развојност појма кроз разреде, те да постоје значајне разлике у заступљености и интерпретацији религијских садржаја у уџбеницима земаља бивше Југославије. И квантитативна и квалитативна анализа су показале да не постоји уједначен приказ категорије религија у уџбеницима о природи и друштву земаља бивше Југославије. Добијени налази су још неопходности садржајно свеобухватније прегледања појма религија у погледу заступљености, интензитета, екстензивитета и развојности.

Кључне речи: религија, уџбеници, уџбеници о природи и друштву, ученици млађе школске узраста

¹ biljanaalavanja@gmail.com

 <https://orcid.org/0009-0007-2665-4781>

Copyright © 2025 by the publisher Faculty of Education, University of Belgrade, SERBIA.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original paper is accurately cited.

Увод

Да би се целосно поимали религијски садржаји који су предмет овог истраживања, од значаја је да се најпре операционализују и појмовно разграниче значења религиозног и верског. Ово се потребним чини јер се у основној и средњој школи уче религијски, а не религиозни садржаји. У теологији и друштвеним наукама, пре свега социологији, историји и историји уметности, однос вере и религије се темељи на њиховом различитом схватању. Поређења ради, религиозни поглед на свет подразумева да Бог постоји, али без истицања потребе да се живи светотајинским и литургијским животом (Melley, 2021). За разлику од религиозног погледа на свет, верски приступ подразумева живљење по јеванђељским и црквеним погледима на веру и свет (Radović, 2006; Vestøl, 2024).

На основу наведених одређења религиозног и верског може се уочити да се она значајно разликују у погледу схватања вере и општег погледа на свет. Томе су допринели и друштвени односи и положај цркве у друштву у периоду после Другог светског рата па све до почетка 21. века (Gaјin, 1998). Однос државе и цркве у наведеном периоду је „[...] временом еволуирао, тако да се од најпре отвореног, па касније прикривеног терорисања верских организација и њихових службеника прешло на модел секуларне контроле верских организација у којем су оне могле уживати и поједине привилегије (државе), као и склапати конкордате и уговоре којима су регулисана спорна и отворена питања” (Ђukić, 2024, str. 452). И медијска стварност има тенденцију да веру сведе на култ или обред (обичај). Наведено указује да је веровање, с једне стране, сведено више на култ или обред (обичај), што би се могло подвести под *еџнос једној народа*. С друге стране, указује да, ако се вера сведе искључиво на *еџнос*, онда она губи своје есенције.

Да би се ове несугласице превазишле, потребно је подсетити се учења Лазара Милина, који

је о овом проблему детаљније расправљао у књизи *Аџолоџеџика* (Milin, 1963). Он је диференцирао религиозне доживљаје. Без потребе за њиховом продубљенијом анализом, јер би се тиме одступило од проблема овог истраживања, у овом делу рада се наводе само оне најрелевантије. Лазар Милин је најпре навео *осећај недосџојносџи и дивљења* према оном што је Бог створио. Даље је истицао *осећај светџосџи* (религиозни осећај). На крају наводи *осећај ниџиџавосџи* пред свемогућим светом који је Бог створио.

У прилог овоме иду и дефиниције француских енциклопедиста (Диар, Волтер...), који су имали деистички поглед. По њима, Бог постоји али не утиче на појаве у друштву, што се посебно односи на социјалне и друштвене промене (Rymarз, 2020). О томе је расправљао и Владета Јеротић (Gruјić, 2024). Он истиче да се код православних верника неретко преплиће незнабожачко, ритуално и паганско са старозаветним и новозаветним погледима на веру.

Без намере да се студиозније бавимо овим теолошким концептима, будући да задржавамо педагошки аспект третирања овог феномена, у овом раду појам *релиџија* ће се разматрати као интегрални елемент националног идентитета (Vasilijeвић i sar., 2021), где се национални идентитет одређује као један од најкомплекснијих облика колективног идентитета, настао као последица сложених макрополитичких, економских и социокултурних друштвених процеса. Он уједно представља и субјективни осећај припадности појединца националној заједници, групи, а који подразумева и комплексан склоп спознаја и емоција усмерених ка властитој, али и другим националним групама (Vasilijeвић i sar., 2021; Barret & Davis, 2008). Дакле, појам *релиџија* се разматра и као сложен социокултурни феномен, који као такав обухвата и религијске и религиозне садржаје.

Учење о вери и религији је одувек било важно идентитетско питање подложно број-

ним комплексним слојевитим микроутицајима и макроутицајима. Организованији приступ учењу о вери и религији датира из периода када је црква добила равноправан статус са државом и када су поданици државе из различитих интереса пристали да буду чланови цркве. То се посебно односи на период од 4. до 6. века (Mileno*vi*ć et al., 2024). Такав приступ је трајао до периода када је црква престала да буде сестра држави у смислу секуларног погледа на свет. У периоду југословенства, секуларизација је била инструмент социјалне контроле (Ђукић, 2013). Секуларни поглед на свет је додатно допринео раздвајању цркве од државе, а самим тим и од школства. Тај раскол је постојао и раније, а постоји делом и у садашњим условима, што увек за реперкусију има утицај на друштво и школство. Има и погрешних претпоставки, како наводе Љубивоје Стојановић и Вера Радовић, да је за здраву религиозност потребно искључиво слепо веровање, чак и у ситуацијама кад онај који слепо верује то недовољно или уопште не разуме (Stojanović i Radović, 2015, str. 41).

Томе су допринела и друштвена и политичка кретања и популистички став када су у питању црквене славе, венчања, крштења, обележавања славе градова, села, школа и осталих институција. Ова обележавања често имају и световни карактер (Pavlović, 2013). Ипак, самим присуством манифестацијама и без истинске потребе да уче о вери, ученици млађег школског узраста усвајају нека учења о вери (информално учење) (Nikolić i Antonijević, 2020), па макар она била само сведена на обичаје.

Зато се оправдано поставља питање како и шта уче ученици млађег школског узраста; које религијске садржаје би требало да уче; да ли су у довољној мери и на прави начин религијски садржаји заступљени у различитим наставним предметима; како се као друштвено-културни и идентитетски феномен интерпретирају у области садржаја о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије.

Приступ проблему истраживања (историјски контекст)

Земље бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (Југославија) деле заједничко историјско и културолошко наслеђе, будући да већина своје државотворно упориште налази у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца формираној 1. 12. 1918. године, која непуне три године касније мења назив у Краљевина Југославија (Vasiljević et al., 2023a). Територија на којој се распростирала новоформирана држава одговара територији данашње Републике Србије, Босне и Херцеговине, Републике Црне Горе, Републике Северне Македоније и највећи део данашње Републике Хрватске и Републике Словеније. Водећи рачуна о домицијалном становништву, у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца православље, католицизам, ислам, протестантизам (реформистичка црква), евангелизам и јудаизам су сматране равноправним вероисповестима (Mileno*vi*ć, 2013).

Након турбулентног Другог светског рата, који је подстакао озбиљну верску нетрпељивост, стварањем Југославије на крилима југословенства промовише се нова идеја – атеизам. У намери да потру бројне злочине чињене у име народа, комунистичке власти прокламују идеју о заједништву свих народа и народности. Промовисање религије, на националној основи, сматрало се погубним за промоцију идеје југословенства и строго је санкционисано: „Комунисти ће се одлучно супротстављати свим покушајима да се религиозна осећања искористе у политичке сврхе или да црква буде упориште антисоцијалних снага. Сматрајући верска осећања личном и приватном ствари сваког грађанина, комунисти су за доследну примену принципа слободе вероисповести и за доследно остваривање начела о одвајању цркве од државе и школе од цркве” (*Program Saveza komunista Jugoslavije*, 1958).

Новоформирана Југославија заснивала се на новом уређењу и чинило је шест републи-

ка и две аутономне покрајине у саставу Републике Србије. Извршена је секуларизација друштва и верске теме нису биле заступљене у медијима (Srećković, 2007). Нису јавно прослављани верски празници, веронаука је избачена из наставних планова и програма школа, и последично изостали су и садржаји религиозног и религијског карактера у уџбеницима на свим нивоима образовања (Đorđević, 1996).

Ни у периоду југословенства однос „[...] комунистичких власти према религији и верским организацијама није био идентичан у свим републикама и покрајинама [...]” (Đurić, 2024, str. 452). За разлику од православца, којима је потпуно било ускраћено право учења религиозних и религијских садржаја, организовано учење није било ускраћено Хрватима и Словенцима. При Католичкој цркви је спровођено учење о католичкој вери налик на организовану наставу Католичког вјеронаука, коју су могли похађати ученици свих нивоа образовања. Исту су предавали католички „свећеници” једном седмично. Одржавала се за сваки разред посебно. Разликовали су се и садржаји по разредима и исти су били диференцирани и систематично структурирани. Иако се њена организација држала у строгој тајности, да за то не би сазнале државне власти, мало је вероватно да је то могло проћи незапажено и да се пре радило о толеранцији. Није била обавезна, али ју је посећивао највећи број ученика, што је у великој мери допринело афирмацији католичке религије у периоду од 1946. до данас (Trogrić, 2011).

Деведесетих година прошлог века, распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, а потом и Савезне Републике Југославије, новоформиране државе посвећују се десекуларизацији. Религиозни и религијски садржаји и верске теме поново су пробужене грађанским ратовима вођеним на једном делу територије бивше Југославије, где су верске нетрпељивости доживеле пуну ескалацију. Политичке тензије изазване ратним сукобим и распадом Југославије резул-

тирале су афирмацијом националних наратива, а неретко и прокламацијом шовинизма (Barišić i sar., 2014). Веронаука се поново враћа у школе заједно са грађанским васпитањем, које као предмет треба да послужи као противтежа потенцијалном верском екстремизму. Ратом измучен пострадао народ бежао је ка безбедним територијама (у религијском смислу), што је значајно променило демографску слику земаља бивше Југославије.

Последњи попис становништва у Републици Србији (2022. године) показује да у земљи доминира православно становништво – 81,10%; на другом месту су припадници исламске вероисповести – 4,20%; следе католици – 3,90%; протестанти – 0,80%, док се 0,90% становника изјаснило да припада другим хришћанским црквама или су се само изјаснили као хришћани, без навођења цркве којој припадају. Загарантовано право Уставом Републике Србије да се не изјасни о верској припадности искористило је 2,50% становника. Пописом је утврђено 1,10% атеиста, док се 0,10% становника изјаснило да су агностици (*Popis stanovništva Republike Srbije (maternji jezik, veroispovest i nacionalna pripadnost*, 2022). У Републици Хрватској, према попису *Zavoda za statistiku* из 2021. године, највише је католика – 78,97%; православно вероисповест има 3,32% становништва; исламску – 1,32%; док се као атеисти изјаснило њих 4,71%. Занимљиво је да се 1,72% лица није изјаснило по овом питању (*Statističke informacije*, 2022, 2022). Према попису становништва из 2013. године, у Федерацији Босне и Херцеговине највише има муслиманског живља (70,40%); потом католика (22,44%); следе остале вероисповести (3,60%); и на крају су православци (2,55%). Неизјашњених је 1,01% (*Preliminarni rezultati popisa iz 2013*, 2013). У Републици Српској (Босна и Херцеговина) доминира православно становништво (82,19%); католичко становништво чини 2,18%; а осталих вероисповести је 2,19% (*Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srpskoj 2013. godine; Rezultati popisa*

– *gradovi, opštine, naseljena mjesta*, 2017). Подаци Управе за статистику из 2024. године сугеришу да је већинско становништво Републике Црне Горе православне вероисповести (71,10%); следе муслимани (20%); и католици (3,20%) (*Statistički godišnjak*, 2024, 2024). Статистични урад Републике Словеније, према обављеном попису из 2021. године, констатује да у Републици Словенији има 57,82% католика; 2,42% муслимана; 2,34% православца; 0,70%, евангелиста; 0,07% протестаната; 0,09% других хришћана; 10,10% атеиста; и чак 26,46% се није изјаснило по питању вероисповести (*Statistički pregled leta*, 2021). Према подацима Државен завода за статистика из 2021. године, у Републици Северној Македонији живи 64,70% становника православне вероисповести; 33,30% исламске вероисповести; и 0,37% католичке вероисповести, протестаната и Јевреја (*Statistički godišnik na Republika Severna Makedonija*, 2021).

Измењена демографска структура становништва последично је утицала и на садржајне концепте програма на свим нивоима образовања. Наиме, друштвено-политичке, идеолошко-економске турбуленције с краја 20. и почетка 21. века резултирале су новим образовним реформама, а тиме и поновним променама статуса религије у наставним плановима и програмима на свим нивоима образовања земаља бивше Југославије. Верско васпитање и образовање на овим просторима најчешће добија статус изборног предмета на најранијем школском узрасту. Међутим, појам *религија* био је и раније стидљиво садржајно инкорпориран у програмске концепције матерњег језика, природе и друштва, ликовног васпитања и музичке културе. Тако, на пример, у послератном периоду (од педесетих до деведесетих година прошлог века) у Југославији били су заступљени јединствени, униформни уџбеници о природи и друштву у прва четири разреда основне школе (није егзистирао издавачки плурализам), где се појам *религија* није доводио у везу са идентитетским обележјима народа и народности. Спорадични примери тицали су се верских објекта-

та у контексту оријентације у простору или пак културне баштине. Међутим, остаје отворено питање како аутори актуелних уџбеника о природи и друштву третирају појам *религија*. То је био разлог да се и на истраживачком плану позабавимо овом проблематиком.

Узимајући у обзир комплексну историјско-религијску позадину, занимало нас је како и у којој мери данашњи аутори уџбеника о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије интерпретирају религијске садржаје; да ли и на који начин промовишу религијске вредности и воде ли рачуна о мањинским заједницама и њиховој вероисповести; да ли, градећи властити идентитет, занемарују идентитетску матрицу других народа; да ли појам *религија* има развојни карактер... Све су то били разлози да се изврши анализа узоркованих уџбеника земаља бивше Југославије са аспекта заступљености и развојности категорије *религија*, као једне од 12 категорија националног идентитета. Детаљније о концептуалном одређењу националног идентитета и његовим структуралним категоријама може се наћи у студијама које су спровели Данијела Василијевић и сарадници (Vasiljević, 2023a; 2023b; 2022; 2021).

Методологија истраживања

Полазећи од циља истраживања *Испитати удео религијских садржаја у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије*, дефинисана су четири истраживачка задатка: 1. Установити удео категорије *религија* у основном тексту уџбеника (ОТ); 2. Испитати заступљеност категорије религија у визуелном, сликовном формату уџбеника (ВС); 3. Утврдити удео категорије *религија* у дидактичко-методичкој апаратури узоркованих уџбеника (ДМА); и 4) Утврдити да ли постоји значајна разлика у заступљености религијских садржаја у домену ОТ, ВС и ДМА у уџбеницима

о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије.

У истраживању је примењена дескриптивна метода при опсервацији теоријског полазишта и интерпретацији добијених налаза заснованих на квантитативној и квалитативној анализи података. Јединице анализе су појединачне синтагме у основном тексту, сликовни приказ у визуелној секцији уџбеника и појединачна питања, задаци, налози у дидактичко-методичкој апаратури уџбеника. Независну варијаблу представља категорија националног идентитета – *религија*, а зависну јединице анализе садржаја.

Анализа садржаја реализована је у септембру и октобру 2025. године. Узорак истраживања је стратификован – чине га по четири уџбеника о природи и друштву за прва четири разреда основне школе која су у употреби у школској 2025/2026. у Републици Србији, Републици Хрватској, Републици Српској – Босна и Херцеговина, и по три уџбеника за сваки разред првог циклуса образовања Федерације Босне и Херцеговине, Републике Црне Горе, Републике Словеније и Републике Северне Македоније. Случајним узорком изабране су издавачке куће чији уџбеници су предмет анализе.

Обрада података извршена је израчунавањем фреквенција и процената о учешћу једи-

ница анализе у укупном садржају уџбеника и χ^2 -тестом, чиме је испитивана разлика у заступљености религијских садржаја у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије у домену јединица анализе садржаја ОТ, ВС и ДМА. Резултати истраживања приказани су табелама и дијаграмима.

Резултати

Укупан удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Србије износи 11,09%. Категорија *религија* просечно заузима свега 2,73% садржаја од националног значаја у основном тексту, 1,36% у визуелном формату и 0,39% у дидактичко-методичкој апаратури.

У уџбенику првог разреда религијски садржаји се идентификују једино на примеру илустративног приказа иконе Светог Саве (2,94%), док је у уџбенику другог разреда њихова заступљеност већа (ОТ – 5,55%, ВС – 11,11%, ДМА – 3,70%) захваљујући лекцији *Празници*, у којој су представљени и различити верски празници који се прослављају у Републици Србији (Табела 1).

Табела 1. Заступљености категорије религија (ОТ, ВС, ДМА) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Србије.

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	Први	Други	Трећи	Четврти	
Укупан садржај (јединица анализе).	825 (100%)	1086 100%	1241 100%	1474 100%	4626 100%
Укупан садржај о националном идентитету.	34 4,12%	54 4,97%	78 6,29%	347 23,54%	513 11,09%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ОТ).	0 0%	3 5,55%	4 5,13%	7 2,12%	14 2,73%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ВС).	1 2,94%	6 11,11%	0 0%	0 0%	7 1,36%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ДМА).	0 0%	2 3,70%	0 0%	0 0%	2 0,39%

Аутори уџбеника трећег разреда религијске садржаје обрађују искључиво у оквиру основног текста лекције *Празници* (5,13%). Изостала је адекватна визуелна подршка, као и пропратна питања, задаци и налози. Слично је и у уџбенику четвртог разреда, с тим што се, поред набрајања националних мањина које живе у Републици Србији (ОТ – 2,12%), наводе и различите вероисповести становништва.

Укупан удео садржаја од националног значаја Републике Хрватске износи 16,80% од укупних уџбеничких садржаја. Просечна заступљеност категорије *религија* на нивоу прва четири разреда износи: ОТ – 2,86%, ВС – 1,60%, ДМА – 1,49% (Табела 1).

Укупан удео садржаја од националног значаја Републике Хрватске износи 16,80% од укупних уџбеничких садржаја. Просечна заступљеност категорије *религија* на нивоу прва четири разреда износи: ОТ – 2,86%, ВС – 1,60%, ДМА – 1,49% (Табела 1).

Табела 2. Заступљеност категорије религија (ОТ, ВС, ДМА) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Хрватске.

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	Први	Други	Трећи	Четврти	
Укупан садржај (јединица анализе).	606	1168	1450	1973	5197
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету.	76	107	134	553	873
	2,54%	9,16%	9,24%	8,02%	16,80%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ОТ).	2	16	1	6	25
	2,63%	14,95%	0,75%	1,08%	2,86%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ВС).	5	7	0	2	14
	6,58%	6,54%	0%	0,36%	1,60%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ДМА).	4	8	0	1	13
	5,26%	7,48%	0%	0,18%	1,49%

Већ у уџбенику првог разреда су забележени религијски садржаји у основном тексту уџбеника (2,63%). Лекцијом *Празници и обичаји* представљени су искључиво хришћански верски празници (Божић и Ускрс), без назнаке временске разлике између католичких и православних. Сlike (6,58%) и дидактичко-методичке инструкције (5,26%) прате садржај основног текста. Уџбеник другог разреда је значајно zasiћенији религијским садржајима везаним за верске празнике (ОТ – 14,95%); ипак опет је изостао опис верских празника националних мањина које насељавају простор Републике Хрватске. Представљен је детаљан опис „кршћанског” Божића и Ускрса (адвент, дошашће, бадњак, коризма, писанице...), пропраћен је адекватним визуелним приказима (6,54%) и дидактичко-методичким инструкцијама (7,48%) (Табела 2). Религијски садржаји су скоро у потпуности изоста-

ли у уџбенику трећег разреда, осим у основном тексту уџбеника (0,75%) – људи су некада, као и данас, поштовали и славили свог свеца кроз крсну славу, верујући у хришћанство (лекција *Трајови прошлости*). Аутори уџбеника четвртог разреда наводе и друге верске празнике (Рамазан-бајрам, Курбан-бајрам, Рошхашан и Ханука) и наводе неке верске празнике (Божић и Ускрс), као католичке, православне и протестантске. Представљене су и унутрашњост православне цркве и спољни изглед ђамије. Отуда је заступљеност религијских садржаја у овом уџбенику нешто већа и износи: ОТ – 1,08%, ВС – 0,36% и ДМА – 0,18%. У уџбеницима прва три разреда првог циклуса образовања религијски садржаји су искључиво посвећени католичкој заједници. Чак се и националне мањине наводе абecedним редом и није искоришћен критеријум бројности становништва других вероис-

повести. Развојност категорије *религија* у оквиру сва три сегмента уџбеника је остварена једино од првог до другог разреда, будући да у уџбенику трећег разреда изостају религијски садржаји. Нема континуитета развојности на нивоу првог циклуса образовања. Опсег националних наратива у уџбеницима о природи и друштву Републике Српске повећава се из разреда у разред.

Њихов просечан удео на нивоу првог циклуса образовања износи 10,83%. Просечна заступљеност категорије *религија* највећа је у домену визуелне подршке (2,57%), нешто мања у основном делу текста (2,38%) и најмања у секцији диктичко-методичке апаратуре (1,58%) (Табела 3).

Табела 3. Заступљеност категорије *религија* (ОТ, ВС, ДМА) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања у Босни и Херцеговини – Република Српска.

Садржај уџбеника	Разред				Укупно
	Први	Други	Трећи	Четврти	
Укупан садржај (јединица анализе).	816	1125	1337	1385	4663
	100%	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету.	58	82	90	266	505
	7,11%	7,29%	7,40%	19,20%	10,83%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ОТ).	3	4	1	4	12
	5,17%	4,88%	1,11%	1,50%	2,38%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ВС).	2	2	4	5	13
	3,45%	2,44%	4,44%	1,88%	2,57%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ДМА).	4	3	0	1	8
	6,90%	3,66%	0%	0,37%	1,58%

Попут уџбеника за први разред Републике Хрватске, религијски садржаји заступљени су у сва три сегмента (ОТ – 5,17%, ВС – 3,45%, ДМА – 6,90%) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Српске, с том разликом што су представљени верски празници све три већинске вероисповести (Божих, Васкрс/Ускрс и Бајрам) уз одговарајући пропратни визуелни садржај и дидактичко-методичке инструкције. У уџбенику другог разреда верски празници су дати у оквиру лекције *Значајни датуми* (ОТ – 4,88%) (Табела 3). На интересантан начин је повезан државни празник Дан Републике Српске и крсна слава бројних српских породица – Свети архиђакон Стефан. Шантићева песма *Пред иконом Светиој Саве*, која се завршава стиховима „Наше српске славе [...]”, иде у прилог промоцији религијских вредности православног становништва. Слика подршка у основном тексту чини 2,44%, а питања, задаци и налози –

3,66% укупних садржаја од националног значаја. И осим недовољне заступљености религијских садржаја у основном тексту уџбеника, уочени су примери добре праксе (*Браћо је мио које вере био*) у уџбенику трећег разреда. Категорија *религија* заступљена је у визуелној форми уџбеника са 4,44%, док је у потпуности изостала у ДМА. Уџбеник четвртог разреда подржава категорију *религија* у сва три аспекта: ОТ (1,59%), ВС (1,88%) и ДМА (0,37%). Аутори уџбеника оријентацију у простору доводе у везу са положајем улазних врата на православној и католичкој цркви, цамији; положајем гробова православног и римокатоличког гробља, што представља пример добре праксе будући да су верске садржаје повезали са темама које нису приоритетно религиозног карактера. У погледу заступљености категорија *религија* ни у једном од анализираних сегмената уџбеника није се показала развојност.

Табела 4. Заступљеност категорије религија (ОТ, ВС, ДМА) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Федерације Босне и Херцеговине.

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	Први	Други	Трећи	
Укупан садржај (јединица анализе).	892	1104	1188	3184
	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету.	26	32	50	108
	2,92%	2,90%	4,21%	3,40%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ОТ).	0	3	0	3
	0%	9,37%	0%	2,78%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ВС).	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ДМА).	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%

Имајући у виду чињеницу да у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања у Федерацији Босне и Херцеговине нису идентификовани религијски садржаји у домену ВС и ДМА, као ни у ОТ уџбеника првог и трећег разреда, може се констатовати одсуство анализираних категорије (Табела 4). Овакав налаз је збуњујући јер није у корелацији са религијском структуром становништва Федерације Босне и Херцеговине. Добијени подаци не сугеришу

развојност категорије *религија*. У уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Федерације Босне и Херцеговине просечан удео садржаја од националног значаја износи свега 3,40%, од чега 2,78% је посвећено религијским темама искључиво у основном тексту уџбеника другог разреда (9,37%). Реч је о наставној лекцији *Празници*, у оквиру које су наведени и верски празници.

Табела 5. Заступљеност категорије религија (ОТ, ВС, ДМА) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Црне Горе.

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	Први	Други	Трећи	
Укупан садржај (јединица анализе).	312	591	863	1766
	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету.	22	66	122	210
	7,05%	11,1%	14,14%	11,89%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ОТ).	0	1	3	4
	0%	1,51%	2,46%	1,90%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ВС).	0	1	2	3
	0%	1,51%	1,64%	1,43%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ДМА).	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%

Подаци показују (Табела 5) да је националном идентитету у Републици Црној Гори посвећено 11,89% садржаја у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Црне Горе. Међутим, занемарљив је просечан удео категорије *религија* (ОТ – 1,90%, ВС – 1,43%, ДМА – 0%). Аутори уџбеника првог разреда овој категорији не посвећују пажњу, док је у уџбенику другог и трећег разреда у потпуности изостала у дидактичко-методичкој апаратури уџбеника. Ученици другог и трећег разреда садржаје религијског карактера спознају за-

хваљујући основном тексту лекције *Празници*. Овакав налаз не иде у прилог развојности појма религија у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Црне Горе.

Национални наративи, након хрватских, најзаступљенији су у словеначким уџбеницима о природи и друштву (16,02%). Просечна заступљеност категорије *религија* у основном тексту износи 3,65%, визуелној форми – 1,52%, док је у потпуности изостала у дидактичко-методичкој апаратури уџбеника – 0%.

Табела 6. Заступљеност категорије религија (ОТ, ВС, ДМА) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Словеније.

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	Први	Други	Трећи	
Укупан садржај (јединица анализе).	325	826	903	2054
	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету.	54	125	150	329
	16,61%	15,13%	16,61%	16,02%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ОТ).	2	5	5	12
	3,70%	4,00%	3,33%	3,65%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ВС).	2	3	0	5
	3,70%	2,40%	0%	1,52%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ДМА).	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%

већ у уџбенику првог разреда могу се наћи дескрипције (ОТ – 3,70%) и сликовни прикази (3,70%) верских празника (лекција *Празници*). Појмовни опсег верских празника у уџбенику другог разреда се шири у домену прецизирања датума прославе. Међутим, и даље се као егземпларни пример наводе претежно католички верски празници (ОТ – 4%, ВС – 2,40%) (Табела 6). Тек у уџбенику трећег разреда, осим католичких празника, дат је и датум обележавања православног Божића. Занимљиво је да није наведен ниједан егземпларни пример типичан за исламску верску заједницу, иако је ово станов-

ништво Републике Словеније заступљеније у односу на припаднике православне заједнице. Изостала је и сликовна подршка кључна за формирање правилних представа. Аутори уџбеника не подстичу ученике у прва три разреда основне школе на промишљање о идентитетској религијској различитости, али ни сличностима. Изостала су и питања о верској припадности и личним искуствима ученика (ДМА – 0%).

Не само да није остварена развојност категорије религија већ испољава опадајући тренд у заступљености сликовног приказа.

Табела 7. Заступљеност категорије религија (ОТ, ВС, ДМА) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Северне Македоније.

Садржај уџбеника	Разред			Укупно
	Први	Други	Трећи	
Укупан садржај (јединица анализе).	815	604	1069	2488
	100%	100%	100%	100%
Укупан садржај о националном идентитету.	6	25	38	69
	0,74%	4,14%	3,54%	2,77%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ОТ).	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ВС).	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%
Укупан садржај о категорији националног идентитета <i>Религија</i> (ДМА).	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%

Укупан просечан удео садржаја од националног значаја у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Северне Македоније прва три разреда износи 2,77% (Табела 7). Међутим, даља квантитативна анализа сугерише потпуни изостанак категорије *религија* у сва три сегмента уџбеника (ОТ, ВС, ДМА). Добијени резултати нису компатибилни са званичним пописом становништва и потпуно је неоправдано изостављен овако важан садржај кључан за подстицање и неговање националног

идентитета ученика. Разлог за овакво поступање аутора уџбеника вероватно лежи у чињеници да су у употреби адаптирани инострани уџбеници који не остављају простора за адаптацију текста у назначеном контексту. Отуда су верски садржаји маргинализовани, тачније, у потпуности изостављени. Тиме је пропуштена прилика да уџбеници буду носиоци локалног културног и верског идентитета ученика, промотери позитивне различитости и сагледавања вере у ширем контексту (уважавања верског наслеђа, учешћа сличности у дистинкцијама и сл.).

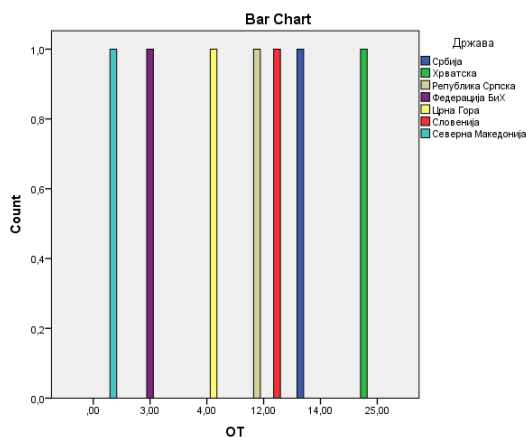
Табела 8. Заступљеност религијских садржаја у ОТ у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије – статистичка значајност.

Основни текст (ОТ)	Вредност	df	p
χ^2 тест	35.000 ^a	30	.243
Однос вероватноће	24.470	30	.750
Линеарна повезаност по линијама	2.852	1	.091
Број валидних случајева	7		

Легенда: ОТ – основни текст; df- степени слободе; p – приближно израчуната статистичка значајност разлике; χ^2 - хи-квадрат тест.

Према подацима приказаним у Табели 8, види се да у погледу заступљености религијских садржаја у домену јединице анализе ОТ не постоји

статистички значајна разлика: $\chi^2=35.000$; $df=30$; $p=0.243$.

Дијаграм 1. Заступљеност религијских садржаја у ОТ у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије.

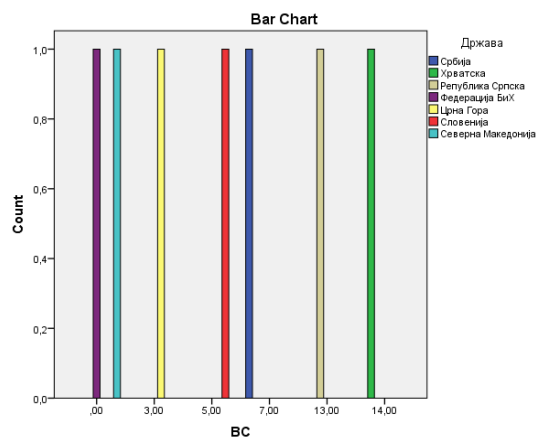
Углавном уједначена заступљеност религијских садржаја у домену јединице анализе ОТ у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије уочљива је и на Дијаграму 1.

Табела 9. Заступљеност религијских садржаја у ВС у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије – статистичка значајност.

Визуелни садржаји (ВС)	Вредност	df	p
χ^2 тест	35.000 ^a	30	.243
Однос вероватноће	24.470	30	.750
Линеарна повезаност по линијама	2.625	1	.105
Број валидних случајева	7		

Легенда: ВС – визуелни садржаји; df- степени слободе; p – приближно израчуната статистичка значајност разлике; χ^2 - хи-квадрат тест.

Идентични резултати утврђени су и у погледу заступљености религијских садржаја у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије у домену јединице анализе ВС: $\chi^2=35.000$; $df=30$; $p=0.243$ (Табела 9).

Дијаграм 2. Заступљеност религијских садржаја у ВС у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије.

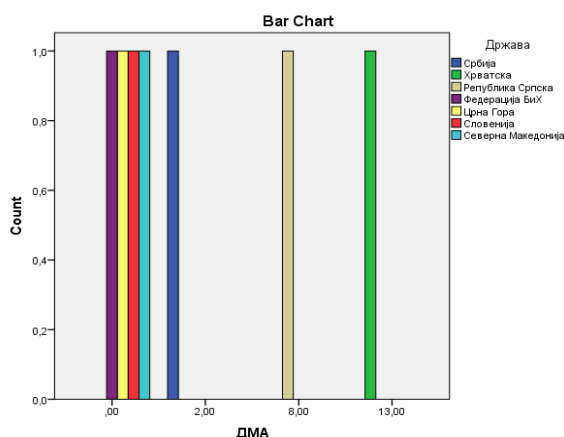
Да не постоји значајна разлика у погледу заступљености религијских садржаја у домену јединице анализе ВС у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије, видљиво је и на Дијаграму 2.

Табела 10. Заступљеност религијских садржаја у ДМА у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије – статистичка значајност.

Дидактичко-методичка апаратура (ДМА)	Вредност	df	p
χ^2 тест	21.000 ^a	18	.279
Однос вероватноће	16.152	18	.582
Линеарна повезаност по линијама	2.124	1	.145
Број валидних случајева	7		

Легенда: ДМА – дидактичко-методичка апаратура; df- степени слободе; p – приближно израчуната статистичка значајност разлике; χ^2 - хи-квадрат тест.

Подаци показују (Табела 10) да не постоји статистички значајна разлика у заступљености религијских садржаја у домену јединице анализе ДМА у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије: $\chi^2=21.000$; $df=18$; $p=0.279$.

Дијаграм 3. Заступљеност религијских садржаја у ДМА у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије.

Анализом Дијаграма 3 се уочава да не постоји статистички значајна разлика у заступљености религијских садржаја у домену јединице анализе ДМА у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије.

Дискусија и закључци

Увидом у доступне базе података о индексираним часописима утврђено је да целосно истраживање заступљености религијских садржаја према јединицама анализе (ОТ, ВС, ДМА) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије досад није спроведено. Досадашња истраживања религијских садржаја у осталим уџбеницима у основној школи земаља бивше Југославије углавном имају карактер тангентних истраживања у којима су проучавани само поједини аспекти религијских садржаја и њихов утицај на грађанско-културни живот.

У истраживању културног наслеђа Косова и Метохије у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања наведени су поједини визуелни религијски садржаји, пре свега,

манастири на Косову и Метохији (Milenović i Simić, 2017), али нису проучавани ни остали религијски садржаји. Има и истраживања у којима се у проучавању духовне музике (Miltojević i Đurđanović, 2023) и српске традиционалне музике (Tanasković i Sudzilovski, 2023) могу идентификовати неки елементи религијских садржаја проучавани у овом раду. Неки елементи проучавани у овом раду заступљени су и у истраживању Саве Милина о могућностима и дOMETИМА примене катихетичког облика разговора у верској настави, где је значајно разјашњена недоумица у вези са религиозним и религијским, истичући да „[...] вера није у супротности са науком [...]” (Milin, 2022, str. 142), што значи да је учење о вери и религији од посебног значаја за сваког ученика првог циклуса образовања, јер правилно учење о вери доприноси целосном развоју личности ученика. Све то додатно указује на значај и потребу да религијски садржаји буду више заступљени у уџбеницима о природи и друштву и осталим уџбеницима на нивоу иницијалног образовања. Овим истраживањима се актуализује истраживачка тема у домену уџбеничких потенцијала других наставних предмета, али се као такви не могу непосредно компарирати са добијеним налазима овог истраживања.

Једно компаративно истраживање заступљености религијских садржаја у курикулумима у Хрватској, Ирској, Аустрији и Словачкој је показало да је уз извесне разлике утврђена значајна заступљеност религијских садржаја у курикулумима анализираних земаља (Marinković Bobinas, 2007), што указује и на већу заступљеност религијских садржаја у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања узоркованих земаља. Како је наведено истраживање резултат ширег пројекта којим је, осим наведених држава, било обухваћено још седам других држава, међу којима и Словенија, при компаративном приступу је указано да је заступљеност религијских садржаја у Словенији знатно мања него у Хрватској, Ирској, Аустрији и Словачкој

и да су религијски садржаји углавном засновани на „[...]пријеносу традиције[...]” (Marinković Bobinas, 2007, str. 423). Слична ситуација је и у погледу истраживања религијских садржаја у уџбеницима о природи и друштву у Црној Гори, где су религијски садржаји углавном истраживани са аспекта њиховог утицаја на друштвени живот и рад (Šavija Valha, 2009), али нема истраживања непосредно повезаних са проблемом овог истраживања. У Федерацији Босне и Херцеговине и Републици Српској је готово идентична ситуација (Šavija Vlah, 2009). Најмање је истраживања уџбеника у Северној Македонији, што се донекле може правдати чињеницом да за наставу о природи и друштву немају националне уџбенике, већ користе уџбенике иностраних издавача преведених са енглеског језика (Vasiljević i sar., 2023a).

Наше истраживање засновано на компаративној квантитативној анализи просечне заступљености категорије *религија* у основном тексту уџбеника о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије указује на варијабилност и дихотомност. Креће се у дијапазону од 3,65% до 0%. Највише верских садржаја забележено је у уџбеницима Републике Словеније, док је потпуни изостанак евидентиран у уџбеницима Републике Северне Македоније. Приближну заступљеност категорије *религија* имају уџбеници Републике Хрватске, Федерације Босне и Херцеговине, Републике Србије, нешто мању уџбеници Републике Српске и на крају уџбеници о природи и друштву првог циклуса образовања Републике Црне Горе. Занимљиво је да, иако Словенија заостаје за Хрватском у погледу заступљености религијских садржаја у курикулумима (Marinković Bobinas, 2007), тај заостатак компензује њиховом већом zasiћености у оквиру уџбеника о природи и друштву у првом циклусу образовања. Очигледно је да недовољна обухватност и конкретизација курикулумских садржаја оставља простор ауторима уџбеника слободу интерпретације, која се умного-

ме заснива на властитим вредносним оријентацијама (Vasiljević i sar., 2021).

Занимљиво је да дужина трајања првог циклуса образовања није утицала на крајње резултате истраживања. Такође, приметно је да категорија *религија*, у погледу заступљености у основном делу текста уџбеника, има повољнији статус у земљама где доминира католичко становништво, што кореспондира са опсервацијама неких аутора (Glennon et al., 2011; Guglielmo ? Vittorio, 2019; Polikarpos, 2015; Mehmet ? Benan, 2020; Montserrat, 2022; Milerski ? Zielinski, 2023), а што је последично условљено друштвено-историјским контекстом. Ипак, ово се не може устврдити за остале анализиране елементе уџбеника.

Када је реч о сликовној подршци, као бројно најрепрезентативнији, показали су се уџбеници о природи и друштву Републике Српске. Приближна просечна заступљеност категорије *религија* забележена је у уџбеницима Републике Хрватске, Републике Словеније, Републике Црне Горе и Републике Србије. Осим Републике Северне Македоније и уџбеници Федерације Босне и Херцеговине не нуде сликовне садржаје религијског карактера.

Религијски садржаји интерпретирани кроз питања, задатке и налоге евидентирани су једино у уџбеницима Републике Српске, Републике Хрватске и Републике Србије. Једини уџбеници где су изостали религијски садржаји у сва три анализирана сегмента јесу македонски уџбеници о природи и друштву.

Квалитативна анализа је показала да не постоји уједначен приказ категорије *религија* (ОТ, ВС и ДМА) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије. Није уочена развојност појма *религија* у погледу пласираног интензитета и екстензитета, опсега и досега појма. У неким уџбеницима доминира промоција религије већинског дела становништва (Република Хрватска, Република Словенија), иако се ови садржаји уво-

де већ у уџбенику првог разреда основне школе, и то претежно у оквиру лекције *Празници*. Примери добре праксе, солидарност и заједништво различитих верских заједница су ретки (Република Српска) и углавном се на информативном нивоу приказују празници других вероисповести. Отуда изостанак визуелне подршке, а посебно дидактичко-методичких инструкција којим се подстиче поимање личног идентитета ученика, али и разумевање других и другачијих идентитета – не могу се сматрати оправданим. Од седам анализираних земаља бивше Југославије, једино уџбеници Републике Србије, Републике Српске и Републике Хрватске категорији *религија* приступају истовремено у сва три сегмента уџбеника (ОТ, ВС, ДМА), чиме се ствара простор за правилно формирање селектованих (таргетираних) представа и појмова. Међутим, нема развојности категорије *религија* будући да у погледу заступљености религијских садржаја, њихове разноврсности, појмовне хијерархије, опсега и досега није остварена прогресија из разреда у разред по моделу концентричних кругова.

На основу анализа и приказаних резултата истраживања се закључује да су религијски садржаји недовољно заступљени у уџбеницима о природи и друштву и да не постоји статистички значајна разлика у погледу заступљености религијских садржаја у домену јединица ана-

лизе (ОТ, ВС, ДМА) у уџбеницима о природи и друштву првог циклуса образовања земаља бивше Југославије.

Недовољна заступљеност и развојност категорије *религија* делом се може приписати и сугеришућем садржају наставних програма предмета о природи и друштву. Програмски концепти наставе о природи и друштву узоркованих земаља, у погледу екстензитета и интензитета и редоследа садржаја, углавном своје упориште налазе у негдашњем заједничком образовном концепту (Социјалистичке Федеративне Републике Југославије), што последично и садржаје о религији позиционира на сличан начин. Религија се најчешће интерпретира као социолошки феномен, док је њен теолошки аспект резервисан за изборни предмет – веронауку. Ипак, инвентивност и стваралачка креативност аутора уџбеника могу одредити и његов квалитет. Отуда и препорука ауторима уџбеника за посвећенији приступ свим категоријама националног идентитета (укључујући и религију) у вербално-визуелној интерпретацији садржаја о природи и друштву, и то на диферентним примерима (оријентација у простору, породица, демографија, занимања људи, права и обавезе и сл.). Идентификација идентитетске различитости би требало да буде у служби промоције солидарности и заједништва на глобалном нивоу.

Извори

- Gačanović, B., Novković, Lj., i Trebješanin, B. (2018). *Svet oko nas – udžbenik za prvi razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gačanović, B. (2019). *Svet oko nas – udžbenik za drugi razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gačanović, B., Protić, N., i Jokić, S. (2019). *Priroda i društvo – udžbenik za treći razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Grošelj, M., i Ribič, M. (2018). *Lili in Bine 1 – učebnik za spoznavanje okolja*. Rokus Klett.
- Grošelj, M., i Ribič, M. (2019). *Lili in Bine 2 – učebnik za spoznavanje okolja*. Rokus Klett.

- Grošelj, M., i Ribič, M. (2020). *Lili in Bine 3 – učebnik za spoznavanje okolja*. Rokus Klett.
- Dabić, T., Rajović, R., i Milošević, O. (2020). *Moja okolina – za 1. razred osnovne škole*. JP „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva” a.d.
- Kipa, V., Novović, T., i Dragičević, S. (2020). *Istražujem svoju okolinu – udžbenik prirode i društva za prvi razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kipa, V., i Novović, T. (2021). *Istražujem svoju okolinu – udžbenik prirode i društva za drugi razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kipa, V., i Novović, T. (2019). *Istražujem svoju okolinu – udžbenik prirode i društva za treći razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Letina, A., Kisovar Ivanda, T., De Zan, I., Dubrović, T., i Pavić, M. (2021). *Istražujemo naš svijet 1 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole*. Školska knjiga.
- Letina, A., i Kisovar Ivanda, T. (2020). *Istražujemo naš svijet 2 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole*. Školska knjiga.
- Letina, A., Kisovar Ivanda, T., i Brancić, Z. (2020). *Istražujemo naš svijet 3 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole*. Školska knjiga.
- Letina, A., Kisovar Ivanda, T., De Zan, I., Dubrović, T., i Pavić, M. (2021). *Istražujemo naš svijet 4 – udžbenik prirode i društva u prvom razredu osnovne škole*. Školska knjiga.
- Livsi, T., i Heridž, D. (2020). *Prirodni nauki – udžbenik 1 oddelenie*. Ars lamina.
- Livsi, T., i Heridž, D. (2020). *Prirodni nauki – udžbenik 2 oddelenie*. Ars lamina.
- Livsi, T., i Heridž, D. (2020). *Prirodni nauki – udžbenik 3 oddelenie*. Ars lamina.
- Lugavić, S., i Pešić, M. (2019). *Moja okolina 1 – udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole*. Bosanska knjiga.
- Lugavić, S., i Pešić, M. (2020). *Moja okolina 2 – udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole*. Bosanska knjiga.
- Lukić, M., i Popović, R. (2021). *Priroda i društvo – udžbenik za 4. razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pašalić, S., Radivojević, D., i Stanojlović, S. (2019). *Priroda i društvo – za 4. razred osnovne škole*. JP „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva” a.d.
- Pešić, M. (2021). *Moja okolina 3 – udžbenik za prvi razred devetogodišnje osnovne škole*. Bosanska knjiga.
- Spasojević, P., Đaković, P., i Stanojlović, S. (2019). *Priroda i društvo – za 2. razred osnovne škole*. JP „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva” a.d.
- Stanojlović, S., Đaković, P., i Stanojlović, S. (2019). *Priroda i društvo – za 3. razred osnovne škole*. JP „Zavod za udžbenike i nastavna sredstva” a.d.

Литература

- Barrett, M., & Davis, S. C. (2008). Applying social identity and self-categorization theories to children's racial, ethnic, national and state identifications and attitudes. In S. M. Quintana, & C. McKown (Eds.) *Handbook of race, racism and the developing child* (pp. 72–110). Wiley.
- Barišić, I., Talijam, M., i Beriša, H. (2014). Balkan – izazovi, rizici i pretnje. *Vojno delo*, 66(2), 72–92. <https://doi.org/10.5937/vojdelo1402072b>
- Đorđević, D. (1996). Dometi i granice jugoslovenske sociologije religije. *Sociološki pregled*, 30(4), 475–482.
- Đukić, D. (2024). Pravni položaj verskih zajednica u socijalističkoj Jugoslaviji. *Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad*, 58(2), 451–469. <https://doi.org/10.5937/zrpfns58-53007>
- Đukić, N. (2013). Sekularizacija kao instrument socijalne kontrole. *Politeia*, 3(6), 155–176. <https://doi.org/10.7251/POL1306155DJ>
- Gajin, S. (1998). Skice za studije o slobodi religije: Odnos između principa odvojenosti crkve od države i principa slobode izražavanja verskih uverenja. *Strani pravni život*, 43(3), 33–44.
- Glennon, F., Jacobsen, D., Jacobsen, R. H., Thatamanil, J., Porterfield, A., & Moore, M. E. (2011). Formation in the Classroom. *Teaching Theology & Religion*, 14(4), 357–381. <https://eric.ed.gov/?q=Religion+Georgia&id=EJ941792>
- Grujić, J. (prir.). (2024). *Vladeta Jerotić; Ako ne postanemo bolji, postaćemo gori*. Zadužbina Vladete Jerotića. <https://plus.cobiss.net/cobiss/sr/sr/bib/160386569#full>
- Guglielmo, M., & Vittorio, P. (2019). Empirical Report of Research on Religious Education in Italian Catholic Schools (2017). *International Studies in Catholic Education*, 11(1), 51–54. <https://eric.ed.gov/?q=Religion+Italy&id=EJ1206884>
- Marinković Bobinac, A. (2007). Komparativna analiza kurikuluma za religijsko obrazovanje: primjer četiri katoličke zemlje. *Metodika*, 8(15), 408–424.
- Mehmet, A., & Benan, A. (2020). Teacher and Administrator Perceptions of Religion and Ethics Education Practices in the Primary Schools of TRNC. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 12(1), 225–234. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1249481.pdf>
- Melley, P. D. (2021). Roots and Branches: The Origins and Potential of Mystagogy in Religious Education Today. *Journal of Religious Education*, 69(1), 75–90. <https://eric.ed.gov/?q=sacramental+life&id=EJ1289026>
- Milenovic, H. Z., Vidakovic, H. M., ? Jeremic, B. (2024). Didactic and theological works of St. Augustine of Hippo. *SCIENCE International journal*, 3(2), 159–162. <https://doi.org/10.35120/sciencej0302159m>
- Milenović, Ž. (2013). Ostvarivanje ciljeva i zadataka verske nastave u inkluzivnoj nastavi. *Radovi Filozofskog fakulteta*, 15(15/2), 187–201.
- Milenović, Ž., i Simić, M. (2017). Kulturno nasleđe o Kosovu i Metohiji u udžbenicima prirode i društva u mlađim razredima osnovne škole. *Norma*, 22(2), 197–208.
- Miltojević, M., i Đurđanović, M. (2023). Mišljenje nastavnika o zastupljenosti i značaju srpske duhovne muzike u nastavnim programima za Muzičku kulturu u drugom ciklusu opšteobrazovne škole. *Inovacije u nastavi*, 36(4), 95–109. <https://doi.org/10.5937/inovacije2304095M>

- Milerski, B., & Zielinski, T. (2023). Religion in a World-View Neutral School. Challenges on the Example of Poland. *British Journal of Religious Education*, 45(3), 288–300. <https://doi.org/10.1080/01416200.2022.2049208>
- Milin, L. (1963). *Apologetika, Sv. 2. Religija kao istorijska činjenica (kratak pregled istorije religije sa apologetskim problemima)*. Beograd.
- Milin, S. (2022). Mogućnosti i dometi katehetskog oblika razgovora u verskoj nastavi. *Inovacije u nastavi*, 35(1), 132–143. <https://doi.org/10.5937/inovacije2201132M>
- Montserrat, G. A. (2022). Teaching Catholicism in Public Schools in Spain: The Declaration of Suitability at the Intersection of Religious Autonomy and State Neutrality. *British Journal of Religious Education*, 44(4), 420–431. <https://eric.ed.gov/?q=Religion+of+Spain&id=EJ1361137>
- Nikolić, N., i Antonijević, R. (2020). Obrazovanje kao faktor kulturne reprodukcije i kulturne produkcije. *Baština*, 30(51), 483–496. <https://doi.org/10.5937/bastina30-27010>
- Pavlović, A. (2014). Nekoliko saopštenja o slavljenju krsne slave kod Srba u severnoj Kosovskoj Mitrovici. *Baština*, 24(27), 209–220.
- Polikarpou, K. (2015). Religious Capital in Relation to Teachers' Views of RE. A Comparative Study in the Greek Educational Context. *British Journal of Religious Education*, 37(2), 170–181. <https://eric.ed.gov/?q=Religion+of+Greece&id=EJ1053660>
- Radović, A. (2006). *Osnovi pravoslavnog vaspitanja*. Pravoslavni bogoslovski fakultet.
- Rymarz, R. (2020). Teacher Pilgrims at World Youth Day: A Preliminary Examination. *Journal of Beliefs & Values*, 41(3), 331–341. <https://eric.ed.gov/?q=deistic+view&id=EJ1261007>
- Srećković, B. (2007). Radio Beograd u kontekstu modernizacije srpskog društva između dva rata. *Novi zvuk*, 15(29), 109–129.
- Stojanović, Lj., i Radović, V. (2015). Korelacija vere i znanja u vaspitanju i obrazovanju. *Inovacije u nastavi*, 28(2), 35–45.
- Tanasković, M., i Sudžilovski, D. (2023). Srpska tradicionalna muzika u mlađim razredima osnovne škole. *Inovacije u nastavi*, 36(4), 1–11. <https://doi.org/10.5937/inovacije2304001T>
- Trogrlić, S. (2011). Katolički vjeronauk u istarskim školama: od potiskivanja do izbacivanja (1945–1952). *Časopis za suvremenu povijest*, 43(1), 43–71.
- Šavija Valha, N. (2009). Religijski identiteti i društvena struktura Bosne i Hercegovine. *Migracijske i etničke teme*, 25(1–2), 49–67.
- Vasiljević, D., Milenović, H. Ž., i Alavanja, B. (2023a). Nacionalni simboli i obeležja u udžbenicima o prirodi i društvu prvog ciklusa obrazovanja. *DHS – Društvene i humanističke studije*, 8(23–2), 601–623. <https://doi.org/10.51558/2490-3647.2023.8.2.601>
- Vasiljević, D., Milenović, H. Ž., i Botić, M. (2022). Pojmovi o prirodi u nekim udžbenicima za četvrti razred osnovne škole u Republici Srbiji. *DHS – Društvene i humanističke studije*, 7(3), 271–292. <https://doi.org/10.51558/2490-3647.2022.7.3.271>
- Vasiljević, D., & Semiz, M. (2023b). Representations of National Identity in the Methodological Apparatus/Structure of Science & Social Studies Textbooks in the Lower Grades of Primary School. *Croatian Journal of Education – Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 25(1), 285–322. <https://doi.org/10.15516/cje.v25i1.45>

- Vasilijević, D., Semiz, M., i Bojović, Ž. (2021). Nacionalni identitet u udžbenicima o prirodi i društvu. *Inovacije u nastavi*, 34(2), 27–43. <https://doi.org/10.5937/inovacije2102027V> 37.035.6
- Vestøl, J. M. (2024). The "Gospel" According to Vygotsky? Reflections on the Role of Symbolic Mediation in Religious Education. *Journal of Religious Education*, 72(1), 73–89. <https://eric.ed.gov/?q=life+according+to+the+gospel&id=EJ1420835>

Документа

- *Preliminarni rezultati popisa iz 2013* (2013). Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine.
- *Popis stanovništva, домаћinstava i stanova u Republici Srpskoj 2013. godine; Rezultati popisa – gradovi, opštine, naseljena mjesta* (2017). Republički zavod za statistiku Republike Srpske.
- *Popis stanovništva Republike Srbije (maternji jezik, veroispovest i nacionalna pripadnost)* (2022). Republički zavod za statistiku Srbije.
- *Statistički godišnik na Republika Severna Makedonija* (2021). Državen zavoda za statistika na Republika Severna Makedonija.
- *Statistički godišnjak, 2024* (2024). Uprava za statistiku Crne Gore.
- *Statističke informacije, 2022* (2022). Zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- *Statistički pregled leta* (2021). Statistični urad Republike Slovenije.
- *Ustav Republike Srbije* (2021). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 115.
- *VII kongres Saveza komunista Jugoslavije (stenografske beleške)* (1958). Kultura.

Summary

Starting from the conceptual distinction between religious and devotional (faith-based) contents and their status in the educational systems shaped by the complex socio-political discourses of the former Yugoslav countries, the researchers focused on examining the representation of religious content in Science and Social Studies textbooks used in the first cycle of education. The study employed the methods of theoretical analysis and content analysis on a sample of 24 textbooks. The results showed that religious content in the textbooks is insufficiently, inconsistently, and unevenly interpreted; that the progression of the concept across grade levels is not clearly evident; and that there are significant differences in the representation and interpretation of religious content in the textbooks of the former Yugoslav countries. Both quantitative and qualitative analyses indicated that there is no consistent presentation of the category religion in Science and Social Studies textbooks of the former Yugoslav countries. The findings suggest the need for a more comprehensive treatment of the concept of religion in terms of representation, intensity, extent, and developmental progression.

Keywords: religion, textbooks, Science and Social Studies textbooks, younger primary school students